

CELALEDDİN HAREZMŞAH'IN HAREZMŞAHLAR DEVLETİNİ YENİDEN DİRİLTME ÇABALARI BAĞLAMINDA GÜRCİSTAN GÜNLERİ (1225-1229)

Mustafa KÖKSAL¹

ÖZET

Alâeddin Muhammed (1200-1220) döneminde altın çağını yaşayan Harezmsahlar Devleti, sultanın korkaklığı ve almış olduğu yanlış kararları yüzünden doğudan gelen Moğollar karşısında herhangi bir varlık gösteremediler. Bu yüzden Harezmsahlar Devleti, tarihte eşine az rastlanır biçimde kısa bir süre içerisinde yıkılma sürecine girdi. 1220'de Alâeddin Muhammed'in ölümünün ardından oğlu Celâleddin Harezmsah, enkaz devraldığı devleti yeniden canlandırmak için büyük çaba sarf etti. Öncelikle baş düşmanı olan Moğollara karşı büyük hezimetler yaşamasına rağmen mücadeleden vazgeçmeyip onlara karşı önemli zaferler elde etti. Celâleddin Harezmsah bu mücadelecî ruhu ve cesareti sayesinde sadece Moğolların değil aynı zamanda Gürcü ve Hintlilerin de korkulu rüyası haline geldi. Onun elde ettiği başarılar İslâm dünyasında yankı bulduğundan Müslümanlar onu kurtarıcı olarak görmeye başladılar. Ardından Azerbaycan topraklarına gelerek başkenti Tebriz olan yeni devletin temellerini atıp sınırlarını genişletmek için harekete geçti. Makalemizde Celâleddin önce diplomatik ilişkiler kurarak ele geçirmek istediği Gürcistan üzerine düzenlediği seferleri dönemin kaynakları ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktayız. Celaleddin Harezmsah Gürcü topraklarına düzenlediği seferler esnasında gösterdiği cesaret ve kahramanlıkla Gürcistan topraklarında Türk hâkimiyetini sağlamayı başardı. Celaleddin Harezmsah, elde ettiği bu zaferler sayesinde gayrimüslimlerin baskısından bunalan Müslümanların derin bir nefes almasını sağladığı gibi Anadolu toprak üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için önündeki önemli bir engeli de kaldırmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Celâleddin Harezmsah, Gürcistan, Harezmsahlar, Rusudan.

¹ Albaraka Türk, ORCID ID: 0000-0002-6360-0957, mustafakoksal13@hotmail.com
Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 03/10/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 13/10/2023

GEORGIA DAYS (1225-1229) IN THE CONTEXT OF JALALEDDIN KHWAREZMSHAH'S EFFORTS TO REVISIT THE STATE OF THE KHWAREZMSHAHS

Mustafa KOKSAL

ABSTRACT

The Khwarazmian State, which had its golden age during the reign of Alaeddin Muhammad (1200-1220), could not show any presence against the Mongols coming from the east due to the cowardice of the sultan and the wrong decisions he made. For this reason, the Khwarazmian State entered the process of collapse in a very short time, which is rare in history. Following the death of Alaeddin Muhammad in 1220, his son Celeleddin Harezmsah made great efforts to revive the state he had inherited from ruins. First of all, although he suffered great defeats against his arch-enemy, the Mongols, he did not give up the fight and achieved important victories against them. Thanks to this fighting spirit and courage, Celeleddin Harezmsah became the nightmare of not only the Mongols, but also the Georgians and Indians. Since his achievements resonated in the Islamic world, Muslims began to see him as a savior. Then, he came to Azerbaijani lands and took action to lay the foundations of the new state, whose capital was Tabriz, and to expand its borders. In our article, we aim to evaluate the expeditions Celâleddin organized on Georgia, which he wanted to capture by first establishing diplomatic relations, in the light of the sources of the period. Celeleddin Khwarezmshah succeeded in establishing Turkish domination in Georgian lands with the courage and heroism he showed during his campaigns against Georgian lands. Thanks to these victories, Celeleddin Harezmsah not only allowed the Muslims who were overwhelmed by the pressure of non-Muslims to take a deep breath, but also removed an important obstacle to realize their ambitions on the Anatolian land.

Keywords: Jelaleddin Kharezmsah, Georgia, Kharezmsahs, Rousudan.

GİRİŞ

Gürcistan, bugün Büyük Kafkas sıradağlarının güney kısmında yer almaktadır. Ülke sınırları kuzeyden Rusya Federasyonu, güneyden Ermenistan ve Türkiye, doğu ve güneydoğudan Azerbaycan, batıdan Karadeniz ile çevrilidir. Bu toprakların adı Latin kaynaklarında; İberyaya veya İverya; Ermeni kaynaklarında Virk, Vrats ve Verye; Arap kaynaklarında; Curzan, Curya, Kurc, el-Kurc; Avrupa kaynaklarında Georgie; Rus kaynaklarında; Gruzya; Gürcü kaynaklarında da ünlü ataları Kartlos'tan dolayı Kartvel olarak anılmaktadır (Dursun, XIV 1996: 310; Bala, IV, 1956:837).

Gürcistan toprakları M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Derbend ve Daryal geçitlerinden geçerek kalabalık bir şekilde bölgeye gelen Hazar Türklerinin akınlarına maruz kaldı. Bölge halkı, Hazar Türklerine karşı koyamadığı gibi onlara tâbi olup vergi ödemek zorunda kaldılar. Bir süre Hazarların egemenliğinde kalan Gürcistan toprakları daha sonra İranlıların istilasına uğradı.

Bu dönemde İranlılar ile Türkler arasında meydana gelen savaşları fırsat bilen Gürcüler, isyan ederek yeniden bağımsızlıklarını kazandılar. Türkler, İran Hükümdarı Keyhüsrev'e karşı savaşı kaybedince Gurgan (Hazar) Denizi'ni ve Kür Irmağı'nı geçerek yeniden Gürcistan topraklarına geldiler. Ardından Gürcü yöneticilere İranlıların olası saldırılarına karşı birlikte hareket etmeyi önerdiler. Onlar da Türklerin bu teklifini kabul ettiler. İki tarafta İranlıların olası saldırılarına karşı sağlam kaleler ve yüksek güvenliqli şehirler inşa ettiler. Birkaç yıl sonra İran tahtına çıkan Viştasp'ın oğlu İsfendiyar Royin-Ten Gürcistan'ı ele geçirmek için büyük bir orduyla Gürcistan topraklarına hareket etti. Azerbaycan'a geldiği sırada Türklerin İran topraklarına saldırdıklarını ve babasını öldürdüklerini duyunca intikam almak için geri döndü. Böylece Gürcüler, İranlıların saldırılarından kurtulmuş oldular (Brosset, 2003: 9, 11, 14,15; Berdzenişvili- Canaşıa, 2000:106).

Gürcistan M.Ö. III. yüzyılda bir süre Büyük İskender'in (M.Ö.356-323) hâkimiyetinde kaldı. İskender'in Mısır seferine çıkmasıyla birlikte Gürcüler derin bir nefes aldılar. Büyük İskender'in vefatından sonra bu toprakların idaresi M.Ö. 302 yılından itibaren Kartli sülalesinin (M.Ö. 302-M.S.570) eline geçti. Kartli sülalesi 872 yıllık muazzam zaman diliminde Gürcistan yönetimini ellerinde tutmayı başardı. Kartli hanedanının son hükümdarı Bakur (557-570) ölümü üzerine ülke yönetiminde Bagratlılar söz sahibi oldular. Bagratlılar M.S. 575-619 ve 787-1801 yıllarına kadar toplamda 1059 yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu süre zarfında Bagrat sülalesinden 60 kral tahta çıkararak Gürcistan topraklarını yönetmeye muktedir oldular (Brosset, 2003;183).

İslâm fütûhatının başlamasıyla birlikte 643 yılından itibaren Müslümanlar Kafkasya ve Gürcistan topraklarına akınlar düzenlemeye başladılar. Bu akınlar Hz. Osman döneminde de hız kesmeden devam etti. Müslüman komutanlardan Habîb b. Mesleme 645-46 yıllarında Dvin ve Tiflis şehirlerini ele geçirerek Gürcülerle anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Müslümanlar orada yaşayan insanların can ve mal güvenliğini sağlanmanın yanı sıra mâbed ve ibadetlerine de müdahale etmediler. Bu sayede Gürcülerin büyük bir kısmı, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde İslâmiyeti kabul ederek Müslüman oldular. Bu topraklar 1020 yılına kadar Emevî ve Abbâsîlerin himayesinde kaldı. Ancak 1020 yılına gelindiğinde Bizans İmparatoru II. Basileios bu toprakların bir kısmını işgal ederek yeni bir yönetim kurdu (Brosset, 2003: 268-269; Berdzenişvili-Canaşıa, 2000:113; Karamanlı, XIV,1996: 311-312).

Türklerin Gürcistan topraklarına akınları Selçuklulardan önce Abbâsîler döneminde de devam etti. Özellikle Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Allellah (847-861) döneminde Tiflis valisi İshak ile Bağdat yönetimi arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden bölgeye gönderilen Türk komutan Buka el-Kebîr valiyi öldürerek Tiflis Emirliğini ortadan kaldırdı. Tiflis Emirliğinin ortadan kaldırılması ile Müslümanlar Kafkasya'daki güçlerini de kaybettiler. Ancak Abbâsî ordusunda paralı asker olarak görev yapan Türkler, kuzeyden gelen diğer soydaşlarıyla birlikte Gürcistan topraklarında yaşamaya devam ettiler. (Brosset, 2003:200)

Büyük Selçuklu Devleti döneminde Çağrı Bey'in 1018 yılında Anadolu'ya düzenlediği akınlar daha sonra Gürcistan üzerine yöneldi. 1049 yılında başlayan akınlarla birlikte Gürcistan toprakları Selçuklu hâkimiyetine girdi.

Sultan Alparslan (1064-1072) 1065 yılında Selçuklu hâkimiyetinde bulunan Gürcistan topraklarına saldıran Alanlar üzerine sefer düzenleyerek itaati altına aldı. Melikşah (1072-1092) döneminde de seferlere devam edilerek bölgedeki Türk hâkimiyetinin güçlendirilmesinin yanı sıra özellikle Tiflis'te cami ve medreseler yaptırılarak İslâm şehri haline getirilmesi sağlandı. Gürcüler, 1157 yılında Sultan Sencer'in (1118-1157) ölümü ile Büyük Selçuklu devletinin yıkılmasının ardından Kıpçakların da desteğini alarak Kafkasya topraklarında yaşayan irili ufaklı devletleri ortadan kaldırıp bölgede önemli bir güç elde ettiler. 1122 yılında Gürcistan topraklarını ele geçirerek Kafkasya bölgesinde söz sahibi oldular. Hatta Ermeniyeye, Şirvan, Erzurum ve Ahlat emirlerini vergiye bağladılar. Ancak Türkler bölgede güç kaybetse de Harezmşah Celâleddîn (1221-1231) Gürcistan üzerine düzenlediği seferler sayesinde kaybedilen yerleri geri aldığı gibi o bölgede yeniden Türk egemenliğini de hâkim kıldı. Böylece Gürcülerin askerî olarak destek almalarının da önüne geçmiş oldu.

CELÂLEDDİN'İN DEVLETİ YENİDEN DİRİLTME ÇABALARI

Alâeddîn Muhammed hayatta iken annesi Terken Hatun'un baskısıyla yaşça küçük ve aynı zamanda devlet tecrübesi olmayan Uzlag Şah'ı veliaht olarak tayin etmişti. Ancak Moğolların Harezm topraklarını alt üst etmesiyle Hazar Denizinin güneyindeki Abeskûn adasına kaçan Alâeddîn Muhammed, daha sonra bu kararından vazgeçerek Uzlag Şah'ı azledip yerine Celâleddîn'i veliaht olarak atadı ve kısa süre sonra vefat etti. Sultan, babasının ölümünden sonra devleti yeniden toparlamak için 1221'de Harezm topraklarına geri döndü. Ancak Harezmli komutanlar Uzlag Şah'ın azledilmesiyle birlikte görüş ayrılığına düştüler. Bazı komutanlar Uzlag Şah'ı yeniden tahta çıkarmak için Celâleddîn'i öldürme kararı aldılar. Durumdan haberdar olan Celâleddîn, tahta geçmek için uygun bir zaman olmadığını düşünerek Harezm'den ayrılıp Gazne'ye doğru yola çıktı. Harezmşah'ın şehirden ayrıldığını duyan Uzlag Şah ve Ak Sultan, kardeşlerini ortadan kaldırmak için kalabalık bir orduyla yola çıktılar. Ancak hiç beklemedikleri bir şekilde Moğol ordusuyla karşılaştılar. Moğollar onları ağır bir yenilgiye uğrattıkları gibi bilmeden de olsa Celâleddîn'e büyük bir iyilikte bulundular. Uzlag Şah ve Ak Sultan'ı öldürerek Sultan'ın önündeki önemli bir engeli kaldırdılar (Cüveynî, 2013: 342-343; el-Cûzcânî, 2015:142; Reşidüddîn Fazlullah, 1389: 36-37; Müstevfi, 2018: 398; Taneri, VII, 1993: 248).

Cengiz Han, Celâleddîn'in Gazne'ye kaçtığını haber alınca askerlerine onu takip etmelerini emretti. Gazne Emiri Eminüddîn Melik'e sığınan Celâleddîn, Melik'in yardımıyla asker toplayıp kendisini Hindistan topraklarına kadar takip eden Moğol ordusuna karşı mücadele etti. Büyük kayıplar veren Moğollar, sıcak havanın da etkisiyle geri dönmek zorunda kaldılar. Bu yenilgiden sonra Cengiz Han, Kasım 1221'de otuz bin kişilik bir orduyu yeniden Celâleddîn'in üzerine gönderdi. Daha fazla karşı koyamayacağını anlayan Sultan, Sind (İndus) Nehrini geçmeye karar verdi. Nehri geçmek için gemiler hazırlanmasını emretti. Cengiz Han, Sultan'ın nehre doğru hareket ettiği haberini alınca hemen harekete geçti. İki ordu nehrin kıyısında karşılaştılar.

Ağır kayıplar vermesine rağmen Moğollarla savaşmaya devam eden Celâleddîn, yakalanacağını anlayınca az sayıdaki askerleriyle birlikte Cengiz Han'ın ve Moğol askerlerinin şaşkın bakışları arasında nehre atlayıp karşı kıyıya geçmeyi başardı (İbnü'l-Esîr, X, 2016: 224; Cüveynî, 2013: 344, 346,348; Nesevî, 1934: 55,56 Reşîdüddîn, 1389: 45; Şebankâreî, 1376: 144).

Moğolların elinden kurtulan Sultan Celâleddîn, Aralık 1221'de Delhi Sultanı Şemseddîn İltutmuş'a sığındı. 1224 yılına kadar Hint topraklarında kaldı. Bu süre zarfında Hintli Racalara karşı mücadele ederek önemli başarılar kazandı. 1224 yılında Hindistan topraklarından ayrılarak önce İran topraklarına gelip Kirman eyaletini ele geçirdi. Ardından Moğollar ile mücadele etmek için Abbâsî Halifesi Nâsır'dan (1180-1225) askerî yardım istedi. Ancak Halife, onun bu isteğini reddedince Irak topraklarını ele geçirmek için yola çıktı. 1224 yılında Irak topraklarını talan ederek Merağa'ya geri döndü. Harezmsah, 1225-1229 yılları arasında üç kez Gürcistan üzerine sefer düzenledi. Bu süre zarfında Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında Gürcüler ve Moğollar ile ciddi mücadelelere girişerek önemli zaferler kazandı. Celâleddîn Harezmsah'ın elde ettiği bu başarılar bölgede yaşayan Müslümanlar tarafından sevinçle karşılandı (Kafesoğlu,1992: 295-301).

1. GÜRCİSTAN SEFERİ VE GARNİ SAVAŞI (1225-1226)

Celâleddîn, 1224 yılında Hindistan'dan gelerek Azerbaycan ve Arrân'ı topraklarına katıp Tebriz'i yeni kurduğu devletin başkenti yaptı. Bu sırada Gürcü Kralı David, ordusunu güçlendirmek amacıyla Deşt-i Kıpçak bozkırında Ruslar ile mücadele eden Kıpçak Türklerini tarafına çekerek Gürcistan topraklarına yerleşmelerini sağladı. Ardından büyük kısmı Kıpçaklardan müteşekkil büyük bir orduyla Türkleri yaşadığı topraklara akınlar düzenlemeye başladı. Gürcülerin Türk topraklarına yaptıkları saldırılar Celâleddîn Harezmsah'ı oldukça rahatsız etti. İbnül'l-Esîr, Harezmsah'ın Azerbaycan topraklarına geldiği günden beri Gürcistan topraklarını ele geçirme düşüncesinde olduğunu kaydetmektedir. Celâleddin, bu düşüncesini gerçekleştirmek için 1225 yılında Tebriz'den Gürcistan'a doğru harekete geçti. Aras Nehri'ni geçen Harezm ordusu, Dvin ve Baylakan topraklarını ele geçirerek ilerleyişini devam ettirdi.

Celâleddin Harezmsah, ilerleyişini gizlemek için değişik bir yola başvurdu. Bir taraftan Gürcü Kraliçesi Rusudan'ı (1223-1245) oyalamak için elçi gönderip görüşmeler yaparken bir taraftan da askerlerini Gürcistan sınırına göndererek oradaki yerleşim yerlerini yağmalatmaya başladı. Görüşmelerin yapıldığı sırada Harezm askerlerinin ülkesinin sınırlarına geldiklerini ve buralarda yağma yaptıklarını öğrenen kraliçe, görüşmeleri yarıda keserek elçiyi geri gönderdi. Ayrıca Celâleddin'e bir mektup yollayarak Gürcülerin Moğolları yendiğini, babası Alâeddin Muhammed'in çok güçlü bir orduya sahip olmasına rağmen Moğollara mağlup olduğunu belirterek onunla alay etti (Berdzenişvili- Canaşia, 2000:162).

Gürcü müellif G. Caparidze, Celâleddin Harezmsah'ın yaptığı görüşmelerin maksadının bekâr olan Rusudan ile evlenip savaşmadan Gürcistan topraklarına hâkim olmak olduğunu belirtir. İslâm kaynakları da Gürcü kraliçesinin Müslümanların yaşadıkları toprakları ele geçirmek için çeşitli planlarının olduğu nakletmektedirler.

Kaynaklara göre o, Abbâsî Halifesi Nasır-Lîdinillah'ı (1180-1225) tahttan indirerek yerine kendi din adamlarını yerleştirmeyi ve böylece bölgeyi Hristiyanlaştırmak istemekteydi. Rusudan'ın bu emelini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engel şüphesiz Celâleddin Harezmsâh idi (Cüveynî, 2013: 360; Reşîdüddîn, 1389: 48; Taneri, VII, 1993: 249). Gürcü kraliçesi Celâleddin Harezmsâh tehlikesini ortadan kaldırmak için büyük bir ordu hazırladı. 1225 yılında Tiflis'ten hareket eden Gürcü ordusu, Erivan yakınlarındaki Garni Vadisi'ne gelerek karargâh kurdu. Büyük bir ordunun üzerlerine geldiğini haber alan Harezmsâh, Gürcü ordusundan önce vadiye gelerek ötede tarafında askerlerini konuşlandırdı. Ardından sürekli olarak düşmanlarının hareketlerini izleyerek saldırı için uygun anı kollamaya başladı. Saldırı için uygun zamanı yakalayan Harezmsâh, askerlerine saldırı emri verdi. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte harekete geçen Harezm askerleri, gece düzenledikleri eğlenceler nedeniyle sarhoş ve bitkin haldeki Gürcü askerlerini ani bir baskınla gafil avlayarak silahlarına bile davranmalarına fırsat vermeden çoğunu öldürdüler. Geriye kalan askerler de vadi içlerine kaçarak orada bulunan mağaralara sığındılar. Celâleddin Harezmsâh, bu baskın sayesinde Gürcülere ağır bir darbe vurmanın yanı sıra büyük ganimetler elde etti.

Ermeni tarihçi Genceli Kiragos, yaşanan bu hadiseyi çok farklı bir şekilde kaydetmektedir. Müellife göre, Celâleddin, önce Gence üzerine yürüyerek burada büyük bir katliam yaptı. Bu katliama şahit olan ve canını zor kurtaran İvan olanı biteni Rusudan'a anlatmak için Gürcistan'a gitti. Komutanın olan biteni anlatması üzerine kraliçe, Harezmsâh'ı durdurmak amacıyla hazırlıklara başladı. Ardından topladığı askerlerini cesaretlendirmek için gayret gösterdi. Bunun için askerlerine Celâlâleddin Harezmsâh'ı durdurmaları halinde orada yaşayan Ermenileri de itaat altına alıp, zorla da olsa kendi dinlerini onlara benimseteceklerini söyledi.

Kiragos'un yukarıda naklettiği kayıtlar daha önce Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın böyle bir niyetinin olduğunu söyleyen İbnü'l Esîr'i teyit etmektedir. Celâleddin Harezmsâh'a karşı hazırlıklarını tamamlayan Gürcü kraliçesi, ordunun başına İvan ve Şalva adlı komutanları getirdi. Gürcü komutanlar, Harezmsâh'ın Gdayak şehrine geldiğini haber aldıklarında orduyu savaş düzenine soktular. Ardından üzerlerine gelen Harezm ordusuna karşı saldırıya geçtiler. Ancak henüz savaşın başında Gürcü ordusu dağılmaya başlayınca kaçan askerler savaşın yapıldığı vadinin içerisinde bulunan mağaralara sığınarak canlarını zor kurtardılar. Önemli bir başarı elde Harezm askerleri, aralarında İvan ve Şalva'nın da bulunduğu üst düzey birçok komutanı esir aldılar.

Harezm askerleri Şalva ve İvan adlı iki komutanla birlikte esir edilen diğer askerleri Celâlâleddîn'in huzuruna getirdiler. O, Gürcü komutanlardan Şalva'ya dönerek "*Zülfikârın sahibi, benim kılıcımı tatsın da görsün, deyip atıp tuttuğun sözlere ne oldu? Şimdi kendini göstermenin zamanıdır.*" dedi. Şalva bu sözler üzerine "*Şimdi arkanızda devlet vardır.*" diye cevap verdi. Harezmsâh kendisinden özür dileyen iki komutana iyi davrandığı gibi Gürcistan topraklarının kalan kısmını ele geçirme düşüncesine sahip olduğu için Merend, Selmas, Uşni ve Urumiye gibi şehirlerin yönetimini onlara verdi (Cüveynî, 2013:361; Reşîdüddîn,1389: 49; Galstyan, 2017: 38-61). Celâleddin bu zaferden sonra Hoy'a dönerek bir süre orada kaldı.

2. GÜRCİSTAN SEFERİ VE TİFLİS'İN ELE GEÇİRİLMESİ (1226)

Celâleddin Harezmsah, elde ettiği bu başarıdan sonra antlaşma yapmak için bir kez daha Gürcistan kraliçesine elçi gönderdi. Ancak Kraliçe Rusudan'ın Celâleddin Harezmsah ile anlaşmaya niyeti yoktu. Hatta onu öldürmek amacıyla bir suikast planı bile hazırladı. Bunun için Celâleddin Harezmsah'ın yanında bulunan Gürcü komutanlar Şalva ve İvan ile iş birliği yaptı. Ancak yapılan suikast planı bir keşişin boşboğazlığı yüzünde deşifre oldu. Olacaklardan habersiz bir şekilde Gürcistan'a yolculuk eden Celâleddin Harezmsah'ın elçisi, Kür Irmağı kenarında dinlenmek için mola verdi. O sırada tesadüfen yanına yaklaşan sarhoş bir keşiş, elçiye yaklaşarak sohbet etmeye başladı. İkili arasında sohbet koyulaştıkça keşiş sarhoşluğun verdiği etkiyle Gürcistan kraliçesinin, Celâleddin Harezmsah'ı öldürmek için komutanları İvan ve Şalva ile iş birliği yaptığını, Makrab Vadisi'nde pusu kurmak üzere büyük bir ordunun yola çıktığını ağzından kaçırdı. Keşişin anlattıklarını hiçbir şey olamamış gibi dinleyen elçi, bir fırsatını bularak onu ortadan kaldırdı. Ardından hadiseyi Celâleddin Harezmsah'a bildirmek üzere hemen yola koyuldu. Celâleddin Harezmsah'ın huzuruna varan elçi, kendisine suikast yapılacağını haber verdi. Elçi söylediklerini duyan Celâleddin Harezmsah bu duruma çok sinirlendi. Elçinin anlattıklarının doğruluğunu teyit etmek için Şalva ve İvan'ı hemen huzuruna çağırdı. İki komutan başlarına geleceklerden habersiz bir şekilde Harezmsah'ın huzuruna çıktılar. Celâleddin onlara dönerek “*Gürcistan'a gitmek için Kars yolu mu yoksa Makrab Vadisi mi daha uygundur?*” diye sordu. Şalva hemen ortaya atılarak “*Makrab Vadisi Gürcistan'a gitmek için en uygun yoldur.*” diye cevap verince elçinin söylediklerinin doğru olduğunu ve komutanların Gürcülerle iş birliği yaparak kendisine ihanet ettiklerini anladı. Aniden kılıcını çekerek Şalva'nın başını gövdesinden ayıran Celâleddin Harezmsah, İvan'a dokunmadı.

Ardından bir ordu hazırlayarak Makrab Vadisi'ne doğru yola çıktı. Bu sırada olanlardan habersiz olan Gürcü askerleri, Harezm ordusunu yok etmek için pusuda bekliyorlardı. Fakat Celâleddin çok akıllı bir planla Gürcü askerlerini arkadan çevirerek ani bir baskın yaptı. Neye uğradıklarını şaşırان Gürcüler ikinci kez ağır bir yenilgiye uğradılar. Celâleddin elde ettiği bu zaferin ardından Lûri şehrine giderek bir süre orada kaldı. (Cüveynî, 2013;362; Reşîdüddîn, 1389: 49; Mîrhând, IV,1339: 429)

Gürcüler, Celâleddin Harezmsah karşısında aldıkları iki yenilgiyi hazmedemediklerinden intikam almak için fırsat kolluyorlardı. Sonunda istedikleri fırsatı yakalamışlardı. Celâleddin Harezmsah'ın av partisi düzenlemek istediğini duyan Gürcü askerler, hemen harekete geçtiler. Harezmsah, ava çıktığı sırasında düşman ordusunun kendisine pusu kurduğunu haber alınca hemen geri döndü ve askerlerini toparlayıp savaş düzenine geçti. Gürcülere yardım gelmesini engellemek için komutanı Orhan'ı Tiflis Kalesi'ne göndererek gelebilecek askerî yardımı engelledi. Ardında büyük bir cesaretle Gürcü ordusuna saldırarak çoğunu kılıçtan geçirdi. Celâleddin, Mart 1226'da Tiflis Kalesi'ni ele geçirerek hazinelere el koydu. Ardından şehirde bulunan kiliseleri yıktırıp yerine cami yaptırdı. Şehrin idaresini de savaşta büyük yararlılık gösteren komutanı Orhan'a bıraktı (Cüveynî, 2013;362; Reşîdüddîn, 1389: 49; Mîrhând, IV,1339: 429).

Bu sıralarda uzun zamandan beri Irak topraklarını ele geçirmeyi hayal eden Kirman Hâkimi Barak Hâcib, Celâleddin'in yokluğunu fırsat bilerek Irak'a yöneldi. Haberi duyan Sultan, üç yüz kişilik bir birlikle on yedi günde Tiflis'ten Kirman'a giderek Barak Hâcib'in üzerine yürüdü. O, Celâleddin Harezmsâh'ın geldiği haberini alınca değerli hediyeler ile birlikte bir elçi gönderip ondan özür dileyerek bağlılığını bildirdi. Sultan, Barak Hâcib meselesini halletmesine rağmen sıkıntılar bir türlü yakasını bırakmadı. Daha önce Tiflis yönetimini bıraktığı komutanı Orhan, Bâtîniler tarafından öldürülünce yerine Yulduzcu adında bir vali tayin etti. Ancak 1227 yılında Gürcüler yönetime karşı yeniden başkaldırınca çaresiz kalan vali, Tebriz'e dönmek zorunda kaldı (Cüveynî, 2013: 363, Reşîdüddîn,1389: 50-51; Mirhând IV,1339: 429; Hândmîr, II,1395: 660-661).

3. GÜRCİSTAN SEFERİ VE CELÂLEDDİN HAREZMŞAH'IN ZAFERİ (1228-1229)

Celâleddin Harezmsâh 1224-1226 yılları arasında düzenlediği seferlerle İran, Irak, Azerbaycan ve Gürcistan topraklarının bir kısmını ele geçirerek ülke sınırlarını batıda Türkiye Selçuklu Devletinin idaresinde bulunan Erzurum'a ve Eyyubîlerin hâkimiyetinde olan Ahlat'a kadar genişletti. O, Moğollara, Hintlilere ve Gürcülere karşı kazandığı zaferler sayesinde bölgede önemli bir güç unsuru oldu. Bu durum Harezmsâhlar Devleti'ne komşu olan devletler açısından büyük bir tehdit teşkil ettiği gibi aynı zamanda komşu devletlerin güç ve iktidar peşinde koşan bazı devlet adamları açısından müthiş bir fırsattı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Erzurum Meliki Cihan Şah gibi devlet adamları emellerini gerçekleştirmek adına Harezmsâh'ın gücünden faydalanma yoluna giderek onu diğer devletlere karşı kışkırtmaya çalıştılar.

1228 yılının sonlarına doğru Celâleddin Harezmsâh'ın gazabından korkan Rum, Suriye, Gürcistan, Kıpçak topraklarının yöneticileri bir araya gelerek ona karşı büyük bir ordu kurarak yola çıktılar. Bu sırada İsfahan'da bulunan Sultan, büyük bir düşman ordusunun üzerlerine geldiğini haber alır almaz harekete geçti. 1229 yılının başlarında Gürcistan yakınlarındaki Mindor bölgesine gelerek karargâhını kurup savaş için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı. Celâleddin Harezmsâh, düşman askerlerinin hareketlerini gözetlemek için bir tepeye çıktı. Bu sırada düşman saflarında yer alan Kıpçak bayraklarını görünce Kaşgar adında bir komutanına biraz eklemek biraz da tuz vererek gizlice onların yanına gönderdi. Sultan, babasının geçmiş dönemde Kıpçakları ortadan kaldırmak için bir sefer düzenlediğini biliyordu. Buna rağmen onları kendi safına çekmek istiyordu. Orta Çağ tarihinin önemli kalemlerinden Şebankâreî, Celâleddin Harezmsâh'ın onlara “*Sizin aslınız Türk'tür. Bizde Türk'üz. Gürcülere yardım etmek zorunda değilsiniz.*” Mirhând, “*Bu savaşta sizin üzerinizde hakkım vardır. Benimle beraber kılıç çekin.*” Hândmîr ise “*Geçmişten kalan hakkınız bende saklıdır. Şimdi uygun olan benimle kılıç sallamanızdır.*” diye haber gönderdiğini nakletmektedirler. Kıpçak komutanlar, onun bu sözlerinden memnuniyet duydukları için taraf değiştirerek Harezmsâh'ın yanında yer aldılar (Cüveynî, 2013:367; Reşîdüddîn,1389: 56; Şebankâreî,1376: 145; Mirhând IV, 1339:431; Hândmîr, II, 1395: 661).

Celâleddin Harezmsah, iyice zayıflayan Gürcü ordusuyla savaşmadan önce komutanları İvan'a bir elçiyle “*Siz uzaktan geldiniz. Siz ve atlarınız yorgunsunuz. Bugün savaşmayalım. Yalnız sizden ve bizden yiğitler meydana çıksınlar onların dövüşlerini seyredelim.*” diye haber gönderdi. İvan bu fikri beğendi. Gürcülerden iri cüsseli bir asker, Harezm ordusundan ise Celâleddin Harezmsah meydana çıktılar. Sultan askerlerin şaşkın bakışları arasında tekbir getirerek bir hamlede Gürcü askeri öldürdü. Ardından öldürdüğü askerin üç oğlu sırasıyla onun karşısına çıktılar. Hepsini teker teker öldürdü. İvan, ordusundaki başka bir cesur komutanı Celâleddin Harezmsah'ın karşısına çıkardı. Bazı kaynaklarda adı Aznavur (Arnavur) olarak geçen bu komutan ile Sultan çetin bir mücadeleye giriştiler. Mücadele öyle zorlu geçiyordu ki Celâleddin Harezmsah'ın da atının da artık savaşmaya mecalleri kalmamıştı. Aznavur, Sultan'ı birkaç yerinden yaraladığı için çok zor durumdaydı. Aznavur saldırdığı anda Harezmsah atından inerek kafasına bir mızrak darbesi indirdi. Gürcü komutan aldığı darbenin etkisiyle atından yere düşerek öldü. Askerler en seçkin komutanlarının Celâleddin Harezmsah tarafından öldürüldüğünü görünce paniğe kapıldılar. Celâleddin Harezmsah'ın askerleri ise bu kahramanlıklar karşısında iyice cesaretlendiler. Sultan ordusuna saldırı emri verince düşmana yıldırım gibi saldırdılar. Panik içerisinde kaçan Gürcüler darmadağın oldular. Celâleddin Harezmsah'ın ordusu kısa sürede askerlerin çoğunu kılıçtan geçirdi. Bu savaştan büyük bir zafer ile ayrılan Celâleddin, yeniden güç kazanarak bölgede yaşayan yöneticileri de itaati altına almayı başardı (Cüveynî, 2013: 368-369; Reşîdüddîn, 1389:57-58; Şebankâreî, 1376: 145; Mirhând, IV,1339: 431-432; Hândmîr, II, 1395: 661; Taneri, 2019:57-58).

Gürcistan'ı hâkimiyetine alan Celâleddin Harezmsah daha sonra Ahlat'ı ikinci kez kuşattı. Onun Ağustos 1229 yılında şehri yeniden kuşattığını duyan Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd (1220-1237) ona kuşatmadan vazgeçmesi için bir mektup ve hediyeler göndermesine rağmen inadından vazgeçmedi. Bu durum daha önce iki iyi dost olan Celâleddin Harezmsah ile Alâeddin Keykubâd'ın arasının açılmasına neden oldu. Sultan Mayıs 1230'da son kez kuşattığı şehri ele geçirerek talan etti. Ahlat'ın yağmalanması Harezmsahlar Devleti için sonun başlangıcı oldu (İbnü'l-Esîr, X, 2016:233; Cüveynî, 2013: 370; Turan, 2014: 388-389; Tekin, 2018: 132-135).

Gelişen olaylar karşısında Alâeddin Keykubâd ve Eyyubî Hükümdarı el-Melik Kâmil (1218-1238) olası bir Harezmsah saldırısına karşı ittifak yaptılar. 1230 yılında Şam ve Cezîre'den gelen Eyyubî ordusu Sivas'da Selçuklu kuvvetleri ile birleşerek Ahlat'a gitmek için Erzincan'a doğru hareket ettiler. Bu esnada Erzincan'a hareket eden Sultan Celâleddin, Selçuklu ordusunun da oraya geldiğini haber aldı. İki ordu Ağustos 1230 Erzincan yakınlarında bulunan Yassıçemen mevkiinde karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı. Celâleddin bu yenilgiden sonra Azerbaycan topraklarına kaçtı. Moğollar, Harezmsah'ın yenildiğini haber alınca onu ortadan kaldırmak için bu topraklara hareket ettiler. Moğol ordusuna hazırlıksız yakalanan Sultan, Azerbaycan topraklarında bulunan Şirkabut Kalesi yakınlarında 1231 yılında yapılan savaşta yenildi. Bu yenilgiden sonra bir süre Irak, Azerbaycan ve Anadolu topraklarında kalan Sultanın çeşitli kaynaklarda 1231 yılında Amed'de (Diyarbakır) bir köylü tarafından öldürüldüğü ve uğruna mücadele ettiği devleti tarihin tozlu sayfalarına karıştığı nakledilmektedir.

Son hükümdar Celâleddin'in öldürülmesinin doğuda Moğollar karşındaki en büyük engelde ortadan kalkmış oldu. Bu durum Türk İslâm coğrafyasının kabusa uyanması manasını taşıyordu. Bu coğrafya için etkisi uzun yıllar süren ve büyük tahribata neden olan Moğol İstilasası da başlamış oldu. (İbn Bîbî, I, 1996, 381,394, 396; Nesevî, 1934:157; Cüveynî, 2013: 384; Kiragos, 2009: 17-18; Turan, 2014 391,394,396; Tekin, 143-144. Taneri, VII,1993: 250).

SONUÇ

Alâeddin Muhammed (1200-1220) döneminde altın çağını yaşayan Harezmsahlar Devleti, sultanın almış olduğu yanlış kararları yüzünden doğudan gelen Moğollara karşında herhangi bir varlık gösteremediler. Bu yüzden Harezmsahlar Devleti tarihte eşine az rastlanır kısa bir süre içerisinde yıkılma sürecine girdi. 1220'de Alâeddin Muhammed'in ölümünün ardından oğlu Celâleddin Harezmsah, enkaz devraldığı devleti yeniden canlandırmak için büyük çaba sarf etti. Öncelikle baş düşmanı Moğollara karşı büyük hezimetler yaşamasına rağmen mücadeleden vazgeçmeyip onlara karşı önemli zaferler de kazandı. Celâleddin Harezmsah bu mücadelecî ruhu ve cesareti sayesinde sadece Moğolların değil aynı zamanda Gürcü ve Hintlilerin de korkulu rüyası oldu. Elde ettiği bu başarılar sayesinde Müslümanların gözünde bir kahraman oldu. Ardından Azerbaycan topraklarına gelerek devletin temellerini atarak yeni kurduğu devletin sınırlarını genişletmek için harekete geçti. Celâleddin Harezmsah önce diplomatik ilişkiler kurmak istediği ancak olumsuz sonuçlar aldığı Gürcistan topraklarına arka arkaya üç sefer düzenledi. Özellikle III. Gürcistan Seferi esnasında yaptığı akıl dolu hamleler ile Kıpçakları kendi tarafına çekmeyi başardı. Ardından büyük bir cesaret ve kahramanlık göstererek onların güçlü silahşörleri ile yaptığı teke tek savaşlarda elde ettiği başarılar sayesinde Gürcü ordusunun cesaretini kırmayı başardı.

Celâleddin Harezmsah'ın gösterdiği kahramanlığın kendi askerlerini cesaretlendirmesi neticesinde Gürcü ordusuna karşı büyük bir zafer kazanmalarına vesile oldu. Böylece Celâleddin Harezmsah, Gürcistan topraklarında elde ettiği başarılar sayesinde gayrimüslimlerin, Müslümanlar üzerindeki baskılarını kaldırarak rahat nefes almalarını sağladığı gibi aynı zamanda bölgede kendi otoritesini de tesis etmeyi başardı.

KAYNAKÇA

- Bala, M. (1956). "Gürcistan" İA, IV, İstanbul: MEB Yayınları, 837-839.
- Brosset, H.A. (2003). Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar). (Çev.: E. Merçil). Ankara: TTK Yayınları.
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik, (2013), Tarih-i Cihangûşa, (Çev.: M. Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.
- Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (2016). Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), (Çev.: M. Uyar) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- D'ohsson, A.C.M (2014). Moğol Tarihi, (Yay. Haz, E. Kalan.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

- Dursun, D. (1996). “Gürcistan”. DİA. XIV. İstanbul: TDV Yayınları. 310-311.
- Fazlullah, Reşîdüddîn.(1389). Camiü't-Tevarih. (Tarih-i Selâtin-i Harezmi) (Nşr.: Muhammed Ruşen) Tahran.
- Galstyan, A.G. (2017). Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, (Çev.: İ. Kemaloğlu) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüş, N. (2006) “Celâleddîn Harizmşah’ın Gürcistan Seferleri”. EKEV Akademi Dergisi. 29. 156-178.
- Hândmîr, Gıyâseddin b. Hâce Hümâdüddin Muhammed b. Hâce Burhaneddin Muhammed b. Hüseyin Şîrâzî. (1395). II. Habîbü’s-Siyer fi Efrâdi’l Beşer. Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam. (1342). Tarihu Habîbi’s-Siyer fi Efrâdi’l Beşer. III. Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.
- İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed (1996) el-Evâmîrü’l-Alâiyye fi Umûri’l-Alâiyye. I. (Çev.: M. Öztürk) Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü’l-Esir, İzzeddîn Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî.(2016). el-Kâmil fi’t- Târîh. I-X. (Çev., A. Ağırakça, B. Eryarsoy, Z. Tüccar, A. Özaydın, Y. Apaydın, A. Köşe) İstanbul: Ocak Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221) Ankara: TTK Yayınları.
- Karamanlı, H.M. (1996). “Gürcistan”. DİA. XIV. İstanbul: TDV Yayınları. 311-313.
- Mîrhând, Hümamüddin Muhammed b. Burhaneddin Hâvendşah b. Kemaleddin. (1339). IV. Ravzatü’s-Safâ Fî Sîreti’l-Enbiyâ Ve’l-Mülûk Ve’l-Hulefâ Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.
- Müverrih Kiragos, (2009). Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar. (Çev.: Dr. Gürsoy Solmaz). Ankara: Elips Kitap.
- Nesevî, Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Münşî. (1934). Sîret-i Celâleddîn Mengübertî. (Çev.: N. A.Yazıksız) İstanbul: MEB Yayınları.
- Özaydın, A. (1998). “Harizm”. DİA. XVI İstanbul: TDV Yayınları. 220-222.
- Spuler, B. (2013). İran Moğolları. (Çev. C. Köprülü) Ankara: TTK Yayınları.
- Şebankâreî, Muhammed b.Ali b. Muhammed (1376). Mecmâu’l-Ensâb. (Nşr. Mirhâşim Muhaddis) Tahran: İntişârat-ı Emir-î Kebir.
- Taneri, A. (1998). “Harizmşahlar” DİA. XVI İstanbul: TDV Yayınları. 228-230. (1993) “ Celâleddîn Harezşah”. DİA. VII. İstanbul: TDV Yayınları. 248-250. (2019). Harezşahlar. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagıl, A. (2002). “Karahıtaylar”. DİA. XXIV İstanbul: TDV Yayınları. 415-417. (2012). “Turfan”. DİA. XXXI. İstanbul: TDV Yayınları. 414-415.
- Tekin, R. (2018). Türk Tarihinde Ahlat. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Toksoy, A. (2007) “Celâleddîn Harezşah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi. IX/1. Erzincan: 138-150.
- Turan, O. (2014). Selçuklular Zamanında Türkiye İstanbul: Ötüken Neşriyat. (2015). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul: Ötüken Neşriyat.